DOI: https://doi.org/10.53486/9789975155649.34
CZU: 321.7+342.4(478)

THE IMPACT OF CONSTITUTIONALISM ON DIRECT AND REPRESENTATIVE DEMOCRACY IN THE RULE OF LAW

IMPACTUL CONSTITUȚIONALISMULUI ASUPRA DEMOCRAȚIEI DIRECTE ȘI REPREZENTATIVE ÎN STATUL DE DREPT

Veaceslav ZAPOROJAN[90], PhD.
Corina ZAPOROJAN[91], University Lecturer

Abstract: *The development of direct and representative democracy, as the essence of the rule of law, imposes the need to exercise political activities based on the Constitution, but also a control of political activities exercised by the rulers - constitutionalism. Constitutionalism, through the control of constitutionality, allows society to exercise verification of governance measures. Constitutionalism exercises differently the assessment of the sovereignty of the people in the direct and representative execution of the rulers of democracy.*
The research evaluates through the historical prism of applying the constitutional law and controlling the constitutionality of the processes of exercising direct and representative democracy in developing democracies, such as the Republic of Moldova, in relation to developed democracies. The study found the application of direct democracy to the adoption of the Constitution of the Fifth Republic in France unacceptable. In comparison, the study considered inadmissible the adoption of a law to revise the Constitution through the direct exercise of sovereignty, as attempted in Moldova in the absence of a procedure directly regulated by the Constitution, supported by the indirect agreement of the Constitutional Court. The positive and intense political application, including publicity, of this procedure, guided the people of the Republic of Moldova, through their great thought, to ignore this initiative without even 1/3 of the voters running in the referendum.
Key words: *constitutionalism, direct democracy, representative democracy, rule of law, revision of the constitution.*

JEL CLASSIFICATION: K100, K120, K150

1. Introducere

Doctrinarii constituționaliști naționali și internaționali au definit multiaspectual constituționalismul. Academicianul național Ion Guceac a definit acest termen juridic ca „mișcare socială, teorie, doctrină și practică constituțională corespunzătoare valorilor general umane specifice unei societăți libere organizate într-un stat de drept, social și democratic"[92]. Un alt savant Victor Popa a concluzionat, că „constituționalismul este o teorie politico-juridică, care reprezintă în sine un sistem special de științe despre valorile fundamentale politice și juridice ale democrației, esenței lor, formelor de exprimare, metodelor și gradul de implementare"[93]. În studiul menționat autorul a prezentat și opiniile altor doctrinari naționali și internaționali, precum T.Cârnaț, I.Muraru, I.Deleanu, G.Vrabie, G.Burdeau, O.Ivanova, Iu.Todîca, V.Șapoval ș.a.

Constatăm că constituționalismul poate fi definit ca termen politico-juridic, care determină esența unei guvernări democratice, bazate pe principiile statului de drept, care determină esența regimului de guvernare bazat pe normele supreme ale Constituției[8], în baza evoluției istorice a unei societăți, conform principiilor și modelelor constituționale naționale și internaționale.

[90] Veaceslav ZAPOROJAN, doctor în drept, conferențiar universitar, Academia de Studii Economice din Moldova (ASEM), str.Bănulescu-Bodoni 61, MD-2005, tel. +373 22 402 713, tel.mob. +373 69 105 142, e-mail: zaporojan.veaceslav@ase.md
[91] Corina ZAPOROJAN, lector universitar, avocat, Universitatea de Stat din Moldova.
[92] GUCEAC I., ***Constituția la răscruce de milenii***, Chișinău: ÎS FE „Tipografia Centrală", 2013, 416 p., p. 193.
[93] POPA V., ***Abordări conceptuale în definirea constituționalismului***, Chișinău: SJU nr.3-4(35-36), 2016, p.33-39.

Noțiunile expuse de autorii nominalizați ne direcționează la patru elemente esențiale ale constituționalismului: elementul politic, istoric, constituțional și cel general juridic.

Analiza juridică doctrinară a constituționalismului reprezintă un interes sporit pentru cercetările științifico-juridice generale, în special cele constituționale, dar și pentru o guvernare a societății în baza principiilor generale de edificare a unei societăți pentru distingerea calificativului politico-juridic de stat de drept. Concluzia expusă are la bază analiza social-politică a unei societăți formate ca stat. Orice normă juridică, în special constituțională, dispune la origini de interesul societății în reglementarea efectivă și corectă a unor valori și relații sociale existente tradițional în societate.

Evoluția constituționalismului în plan internațional stabilește pentru statele de drept progrese juridice remarcabile în evoluția corectă a statelor pentru întrunirea standardelor și principiilor ce stau la baza caracterului constituțional de stat de drept. Unii cercetători străini studiind elementele democrației în stat au echivalat constituționalismul din societate cu statul de drept: „Constituționalismul sau statul de drept înseamnă că puterea liderilor și a organelor guvernamentale este limitată și că aceste limite pot fi puse în aplicare prin proceduri stabilite."[94] Aceasta este evident din unele exemple privind activitatea autorităților publice din aceste state, unde principiul separării puterilor în stat a fost completat cu obligativitatea puterilor legislativă, executivă și judecătorească nu numai să fie separate rigid, dar și să colaboreze în procesul de exercitarea a puterii de stat, cum acest principiu este expres reglementat în art.6 din Constituția Republicii Moldova[8]. Doctrinarii români analizând concordanța expusă prin exemple de conflicte juridice de natură constituțională, au constatat că „principiul separației și echilibrului puterilor în stat este în mod necesar completat de un alt principiu, și anume de acela al cooperării loiale"[95].

Evoluția și importanța constituționalismului este evidențiată din analiza unor norme constituționale și activității instituțiilor constituționale din diferite state. Spre exemplu, în SUA, chiar dacă în doctrinele juridice ale lui John Locke, Montesquieu ș.a. a fost consacrat principiul separației puterilor în stat, Constituția SUA din 1787 nu l-a reglementat expres, dar s-a instituit prin jurisprudența Curții Supreme de Justiție din 1803 pe cauza Marbury v. Madison (în prezent, Curtea Supremă de Justiție, de la adoptarea hotărârii pe această cauză a devenit și autoritate de jurisdicție constituțională, conform constituționalismului modern exercitând și funcțiile Curții Constituționale a SUA). În același aspect, dacă Constituția României din 1991 în art.1 a consacrat „Statul se organizează potrivit principiului *separației și echilibrului puterilor* – legislativă, executivă și judecătorească – în cadrul democrației constituționale", prin jurisprudența ulterioară a Curții Constituționale[96], principiul separației puterilor statului a fost completat cu un principiu deja recunoscut doctrinar în dreptul constituțional, cel al colaborării puterilor în stat. Raportând dreptul constituțional comparat expus cu dreptul constituțional al Republicii Moldova vom constata, că prin prisma constituționalismului contemporan, la adoptarea Constituției Republicii Moldova din 1994, art.6 a proclamat 2 principii unitare în dreptul constituțional „Separația și colaborarea puterilor", consacrând „În Republica Moldova puterea legislativă, executivă și judecătorească sînt separate și colaborează în exercitarea prerogativelor ce le revin, potrivit prevederilor Constituției"[8].

2. Materiale Și Metode

Conducându-ne de elementele constitutive ale constituționalismului, prezentul studiu are drept scop analiza cadrului istoric, politic și constituțional în dezvoltarea Republicii Moldova după dobândirea independenței la edificarea unui stat de drept, bazat pe normele și principiile

[94] RUSSELL Greg, ***Constitutionalism: America & Beyond.*** În: https://web-archive-2017.ait.org.tw/infousa/zhtw/DOCS/Demopaper/dmpaper2.html
[95] TOADER T., SAFTA M., ***Dialogul judecătorilor constituționali***, București: Universul Juridic, 2015, p.157, 359
[96] Deciziile Curții Constituționale a României: nr.356 din 5 aprilie 2007, nr.1431/2010, nr.51/2012. În: http://ccrsearch.ccr.ro:65080/#/CautareDosare

constituționale pentru protecția drepturilor și libertăților fundamentale ale omului în Republica Moldova.

Datele utilizate sunt reprezentate de elementele evolutive ale unor proceduri constituționale în diferite state cu democrații dezvoltate și în Republica Moldova, normele constituționale și jurisprudența constituțională din constituționalismul statelor expuse.

Metodologiile cercetării sunt cuprinse în metoda istorică și comparativă privind evoluția unor aspecte ale constituționalismului în diferite statele cu democrații dezvoltate, comparându-le cu cele din Republica Moldova. Totodată, este utilizată metoda analitico-sintetică, prin îmbinarea analizei unor detalii ale evoluției constituționalismului contemporan cu unele critici ale anumitor elemente, aplicându-le în evoluția constituționalismului național.

3. Rezultate Și Discuții

Evoluția constituționalismului în orice stat democratic stabilește unele valori esențiale pentru dezvoltarea cumulativă a democrației directe și reprezentative, ca esență statului de drept, impune necesitatea unui control al activităților politice exercitate de guvernanți. Standardele democratice ale statului de drept constrâng guvernanții să exercite diriguirea puterii de stat prin controlul exercitării acesteia în prisma controlului ordonat al acțiunilor sale autoritare la constituționalitate prin prisma corespunderii acestora Constituției investită într-un stat de drept cu forță juridică supremă.

În Republica Moldova această concluzie este reflectată inițial prin normele constituționale de exercitare de popor a democrației directe și reprezentative, care se conține constituțional în art.2 din Constituție, conform căruia poporul, ca titular al suveranității naționale, exercită acest atribut „în mod direct și prin organele sale reprezentative"[97]. Definind constituționalismul, am constatat că această instituție determină esența unei guvernări democratice, bazate pe principiile statului de drept, așa cum aceste valori au fost instituite în Republica Moldova în art.1 din Constituție: „Republica Moldova este un *stat de drept*, *democratic*, în care demnitatea omului, drepturile şi libertățile lui, libera dezvoltare a personalității umane, dreptatea şi pluralismul politic reprezintă valori supreme şi sunt garantate"[8]. Acțiunea de control suprem al constituționalității guvernării ce exercită puterea de stat rezultă, la rândul său, din reglementările esențiale ale art.7 din Constituție, conform cărora „Constituția ... este ... Supremă. Nici o lege şi nici un alt act juridic care contravine prevederilor Constituției nu are putere juridică."[8]

Studiul evoluției constituționalismului în Republica Moldova ne permite să evaluăm puterea de stat prin prisma exercitării activităților democratice la diferite etape și în diferite circumstanțe. În prezentul studiu vom supune analizei modului de respectare a principiilor unei democrații autentice în cadrul unor evenimente politice ce s-au exercitat prin prisma exercitării de popor a suveranității naționale în mod direct sau prin organele sale reprezentative la exercitarea unor proceduri constituționale de adoptare sau revizuire a Constituției.

Studiul impactului evoluției constituționalismului în Republica Moldova ne-a demonstrat unele abateri de la procedura exercitării de popor a suveranității naționale. Inițial, la etapa adoptării Constituției Republicii Moldova în 1994 au fost admise unele abateri la etapa inițierii constituționalismului național modern, privind procedura adoptării Constituției. Astfel, la alegerile parlamentare din 1994, poporul a fost chemat prin lege să aleagă organul legislativ, care-l va reprezenta și nu Adunarea Constituantă pentru adoptarea Constituției ca Lege Supremă. Nu vom supune analizei detaliate procedura adoptării, dar lipsa unei reglementări, prin care electoratul să fie informat că va alege un organ ce va adopta Legea Supremă, ne permite să concluzionăm, că Parlamentul ales la 25 februarie 1994 nu a dobândit de la popor, ca titular al suveranității naționale, dreptul la acțiunea politico-juridică de adoptare a Constituției. Astfel, Constituția actuală a fost

[97] CONSTITUȚIA Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994. În: Monitorul Oficial nr.1 din 12.08.1994.: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=111918&lang=ro

adoptată de un organ legislativ, fără acordul poporului. În detrimentul dreptului poporului de a fi titularul suveranității naționale, atât Parlamentul, cât și Președintele Republicii Moldova nici nu au supus textul Legii Supreme adoptate la aprobare de popor, prin intermediul exercitării democrației directe – referendumului. În aspect comparativ, conform aprecierii relatate mai jos, în Republica Moldova, în raport cu procedura adoptării Constituției României, Constituția a fost promulgată de Șeful Statului, dar nu a fost aprobată de popor.

Procedura exercitării de guvernanți a democrației directe la procedura de adoptare a Constituției în Franța, de asemenea considerăm că s-a exercitat cu abateri. Comparativ, dacă poporul Republicii Moldova a fost chemat să aleagă Parlamentul, care unipersonal și-a recunoscut dreptul și a adoptat Constituția fără voința poporului, în Franța poporul nu a fost chemat în 1958 să aprobe un text de Constituție adoptat de organul său reprezentativ, ci să adopte integral textul Constituției celei de a cincea Republici.

Nu punem la îndoială capacitatea poporului de a înțelege și a adopta unele norme de drept prin intermediul procedurii de exercitare directă a suveranității, dar prezintă o nesiguranță aprecierea că un act suprem a fost adoptat de aproape 80 % de alegători francezi în cunoștință de cauză, prin studierea în detalii a elementelor componente din textul normelor proiectului Constituției din Franța.

Constatarea expusă rezultă din faptul că la 15 august 1958 ultimul text al proiectului Constituției, elaborat de Comitetului consultativ constituțional nu a fost adoptat de Parlament, ca organ reprezentativ al poporului, ci de Consiliul de Stat din Franța, care deține în prezent un statut de autoritate consultativă a Guvernului din Franța, iar ulterior Constituția a fost adoptată prin referendumul din 28 septembrie 1958. Proiectul Constituției, inițial a fost elaborat de Comitetului consultativ constituțional, sub conducerea Dlui Michel Debre, format de Guvernul francez, la inițiativa Președintelui - Charles de Gaulle[98]. Inițiativa adoptării Constituției prin referendum, de asemenea a fost a Președintelui - generalului de Gaulle. În opinia Dlui Michel Debre, care ocupa în perioada respectivă și funcția de ministru al justiției, inițiativa adoptării Constituției prin referendum „fusese întotdeauna a lui pe tot parcursul dezvoltării Constituției, generalul de Gaulle a decis să aplice articolul 11 referitor la referendum, atunci când a apărut, problema fundamentală a modificării modului de alegere al președintelui Republicii și a introduce votul universal în acest sistem"[99].

Concluzia critică asupra procedurii adoptării Constituției prin referendum este confirmată și prin faptul, că până în prezent Constituția Franței a fost revizuită prin 24 legi constituționale de revizuire a Constituției, numărul normelor modificate sau completate, în prezent fiind mult mai numeros. Trebuie menționat că prin referendum au fost adoptate numai 2 legi de revizuire a Constituției franceze, acestea fiind catalizatoarele unor importante litigii de natură politică în perioada respectivă de evoluție a constituționalismului francez.

Abateri, mai puțin critice, au fost admise și în cadrul procedurii adoptării Constituției României, care decurg din nepromulgarea și nepublicarea după referendum în Monitorul Oficial a Constituției după aprobarea acesteia. De rând cu aceasta, Constituția României conform datelor din constituționalismul României a fost adoptată după o procedură mai legitimă în raport cu Republica Moldova. În România procedura adoptării Constituției a fost reglementată după Revoluția din 1989 prin Decretul-lege nr.92/1990 pentru alegerea Parlamentului și Președintelui României[100]. Procedura aceasta s-a desfășurat după exemplul Franței, dar unde Constituția a fost totuși promulgată la 4 octombrie 1958.

Autorul român Eleodor Focșeneanu, care a criticat necesitatea aplicării referendumului la aprobarea Constituției României prin inspirarea „în mod greșit tot din practica constituțională

[98] În: https://www.vie-publique.fr/fiches/38009-quels-ont-ete-les-temps-forts-de-lelaboration-de-la-constitution
[99] În: https://www.lumni.fr/article/l-elaboration-de-la-constitution-de-1958-entretien-avec-michel-debre
[100] În: http://www.cdep.ro/pls/legis/legis_pck.htp_act_text?idt=7528

franceză" a expus opinia sa, conform căreia „Exemplul luat era ales fără discernământ, deoarece Constituția franceză din 4 octombrie 1958 fusese elaborată de către puterea executivă, sub îndrumarea directă a președintelui interimar Charles de Gaulle, și deci era necesară ratificarea populară pentru un text constituțional care nu fusese elaborat de reprezentanți aleși ai poporului"[101]. Ne distanțăm de opinia acestui autor conform căruia „Adunarea Constituantă își îndeplinește mandatul său special, indiferent de modul concret în care îl realizase, și nu mai avea nevoie de o ratificare populară", deoarece Constituția este totuși Legea Supremă, în baza căruia fapt, poporul, ca titular al suveranității naționale, deține dreptul legitim de a se expune asupra textului deplin al Constituției, adoptate de reprezentanții săi, aleși pentru acest scop"[12].

Constituția României a fost adoptată în baza normelor fundamentale din Decretul-lege menționat, cu toate că acesta nu a reglementat obligativitatea aprobării Constituției prin referendum. La etapa inițială a fost ales Parlamentul, poporul fiind avizat prin Decretul-lege că reprezentanții săi vor dobândi dreptul de a elabora și adopta Constituția, mandatul expirând la 1 an de la intrarea în vigoare a Constituției. Ulterior, poporul a ales la Alegerile parlamentare din România pe 20 mai 1990 atât Camera Deputaților, cât și Senatul, cumulativ instituindu-se Adunarea Constituantă. Acest Parlament în ședință comună, conform Decretului-lege, s-a declarat Adunare Constituantă, care a format Comisia de redactare a proiectului de constituție (ulterior acordându-i statutul de Comisie permanentă). Comisia a elaborat proiectul Constituției, care a fost transmis dezbaterilor în Parlament, inclusiv cu dezbateri și vot parlamentar pentru fiecare normă în parte, care pe final a fost adoptat la 21 noiembrie 1991. Ulterior acest act, la decizia Adunării Constituante, prin Legea 67/1991 a decis de a supune Constituția aprobării votului universal în cadrul unui referendum. Ca rezultat, la 8 decembrie 1991 s-a desfășurat referendumul, în cadrul căruia majoritatea alegătorilor și-au expus votul pozitiv, din această dată Constituția României fiind în vigoare, dar fără promulgarea acesteia de șeful statului și fără publicare în Monitorul Oficial[12].

Analizând evoluția constituționalismului în Republica Moldova prin prisma impactului asupra democrației directe și reprezentative, vom constata, că la procedura de adoptare a Constituției, fără a expune repetat greșelile comise, Constituția a fost adoptată în baza Legii privind procedura de adoptare a Constituției[102]. Art.1 din Lege reglementează că adoptarea Constituției ține de competența exclusivă a Parlamentului, prin organul reprezentativ. Chiar dacă după conținutul său această lege pare a fi apreciată ca „act normativ de o singură aplicare", de asemenea poate fi considerată caducă, dar ea este în vigoare până în prezent. Considerentele expuse formează concluzia, că recurgerea la o nouă procedură de adoptare a unei noi constituții impunea Parlamentul inițial să abroge Legea privind procedura de adoptare a Constituției. Analizând evoluția constituționalismului în Republica Moldova, în anul 2010 Comisia pentru reforma constituțională, formată de Parlament în 2009[103], nu a ținut cont de această normă din lege, care chiar dacă e succintă, totuși e în vigoare până în prezent și a promovat inițiativa de adoptare a unei noi Constituții de popor prin vot direct – referendum. Circumstanțele expuse impuneau Parlamentul să reglementeze eventual procedura de adoptare a Constituției prin referendum.

Contrar așteptărilor expuse, Parlamentul nu a finalizat inițiativa adoptării unei noi constituții, inițiind procedura revizuirii actualei constituții prin referendum. Curtea Constituțională, la inițiativa a 41 deputați, de revizuire a Constituției prin referendum, a adoptat un aviz pozitiv, stabilind „Proiectul de lege pentru modificarea art.78 din Constituţie prin referendum constituţional nu depăşeşte limitele de revizuire a Constituţiei impuse de dispoziţiile constituţionale ale art.142"[104].

---

[101] FOCŞENEANU E. ***Istoria constituțională a României. 1859-1991***, București: UMANITAS, 1992, ediția a II-a 1998, p.149, 191 p.

[102] LEGEA 175/1994 privind procedura de adoptare a Constituţiei Republicii Moldova. Publicat : 07-07-1994 în Monitorul Oficial Nr. 6 art. 57. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=64027&lang=ro

[103] DECRET Nr. 83/2009 privind constituirea Comisiei pentru reforma constitutională. Publicat : 04-12-2009 în Monitorul Oficial Nr. 174-176 art. 548. În: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=125181&lang=ro

[104] AVIZ asupra inițiativei de revizuire a art.78 din Constituția Republicii Moldova prin referendum constituțional

Acest Aviz a fost piatra de temelie pentru aplicarea unei proceduri ce depășește procedura expres reglementată de art.143 din Constituție, care a instituit în Republica Moldova o singură procedură de revizuire a Legii Supreme printr-o lege adoptată de Parlament și nu prin referendum: „Parlamentul este în drept să adopte o lege cu privire la modificarea Constituţiei după cel puţin 6 luni de la data prezentării iniţiativei corespunzătoare. Legea se adoptă cu votul a două treimi din deputaţi."[8]. Această normă este una specială ce reglementează expres procedura revizuirii Constituției și nu pot fi acceptate argumentele deputaților și motivările Curții Constituționale de a permite revizuirea Constituției prin referendum în baza normelor generale ale art.2 a Constituției[8] ce reglementează titularul și modul de exercitare a „suveranității naționale" și art.75 a Constituției[8] ce nu reglementează procedura revizuirii Constituției, ci rolul și forța juridică a referendumului.

Contrar inițiativei deputaților și avizului pozitiv al Curții Constituționale, în 2010 referendumul s-a desfășurat la 5 septembrie 2010[105], dar poporul, ca titular al suveranității naționale, dacă nu a înțeles clar esența și conținutul proiectului legii de revizuire a Constituției, posibil nu a fost de acord cu acesta, nici nu s-a prezentat în componența a 1/3 de alegători. Circumstanțele expuse au adus la constatarea faptului că referendumul din 5 septembrie 2010 nu a fost validat. Acest rezultat îl considerăm ca o lecție benefică pentru Curtea Constituțională și reprezentanții poporului, care conform art.143 din Constituție[8] este unica autoritate ce deține dreptul de a deveni Adunare Constituantă și a revizui Legea Supremă – Constituția.

Analizând evoluția constituționalismului în Republica Moldova, autorii Costachi Gh. și Guceac I., referindu-se la procedura de adoptare a legii de revizuire a Constituției, au menționat că, aceasta este, probabil, etapa decisivă a procesului de revizuire, considerând că există o reglementare detaliată în textele constituționale[106]. Revizuirea constituției implică parcurgerea unui întreg filtru cu privire la limitele de fond și procedurale care asigură stabilitatea și rigiditatea constituției. Necesitatea asigurării respectării limitelor de fond ale Constituției au fost subliniate și de Curtea Constituțională, care s-a declarat susținătoarea echilibrului instituțional în cadrul modificării arhitecturii constituționale în Avizul nr. 1 din 22 septembrie 2014, potrivit căruia: „54. [...] revizuirea inițiată trebuie să asigure unitatea materiei constituționale și echilibrul între normele concurente..."[107].

Cercetând valoarea procedurii de revizuirea a Constituției, autorul T. Cârnaț, menționează că, în sistemul constituțiilor „rigide" orice revizuire constituțională cuprinde întotdeauna o majoritate constituțională de 2/3 la nivelul întregului Parlament, dar și un referendum popular, în care majoritatea cetățenilor trebuie să se pronunțe în favoarea modificărilor constituționale.[108]

4. Concluzii

Constituționalismul reprezintă esența unei guvernări democratice, iar evoluția acestei instituții într-un stat de drept necesită o baza fundamentală, conform principiilor statului de drept, unde democrația poate fi exercitată de popor atât reprezentativ, cât și direct, în corespundere cu normele supreme ale Constituției. Evoluția istorică a constituționalismului unei societăți se realizează în corespundere cu practica aplicată în activitățile de guvernare anterioare atât pe plan național, cât și internațional.

---

nr. 3 din 06.07.2010. Monitorul Oficial nr.117-118/15 din 09.07.2010. În: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/avize/ro_2010_a_3.pdf

[105] ***Referendum republican constituțional din 5 septembrie 2010.*** În: http://www.e-democracy.md/elections/referendum/2010/

[106] . COSTACHI, Gh., GUCEAC, I. ***Fenomenul constituționalismului în evoluția Republicii Moldova spre statul de drept.*** Chișinău: Tipografia Centrală, 2003. 316 p.

[107] AVIZUL Curții Constituționale nr.1 din 22.09.2014 asupra inițiativei de revizuire a articolelor 78, 85, 89, 91 și 135 din Constituția Republicii Moldova prin referendum republican. În: https://www.constcourt.md/public/ccdoc/avize/ro-a_01.2014.ro.pdf

[108] CÂRNAȚ T. ***Drept constituțional***. Editura "Prin - Caro" SRL. Chișinău, 2010, p.73, 511 p.